

1873 TARİHLİ İMTİYAZ SÖZLEŞMESİNE GÖRE ELAZIĞ- PALU SİMLİ KURŞUN MADENİ

The Elazığ-Palu Silver-Lead Mine in the 1873 Concession Agreement

Prof. Dr. Zeynel Özlü*
Enver Demir**

Özet

Yeraltındaki çoğu yatakta, bakır, kurşun, çinko, altın ve gümüş birlikte bulunmaktadır. Bu tür polimetallik madenlerde maden, hâkim olan mineralin ismiyle anılmaktadır. Antik çağlarda bu madenlerin birbirinden ayrılması mümkün değil iken günümüz teknolojisi sayesinde bu işlem uygulanabilir hale gelmiştir. Ancak kurşun madeninin ana minerali olan Galen (PbS) mineralinin az da olsa gümüş metalini içermesi bakımından bu durum gümüş ve kurşun için farklılık arz etmektedir. Gümüş içeriği yüksek olan kurşun madenlerine “Simli (gümüş) Kurşun Madeni” adı verilir ve simli kurşun madeninde sim ile kurşunun ayrı ayrı elde edilebilmesi mümkündür. Anadolu’da antik çağlardan beri işletilmiş olan hatta günümüzde dahi faal olan simli kurşun madenleri bulunmaktadır. Bunlar; Kütahya Gümüşköy Gümüş Madeni, Balya Simli Kurşun Madenleri, Toroslardaki Kurşun ve Gümüş Madenciliği ve Doğu bölgesinin en önemli ve en eski simli kurşun madeni olan Elazığ’daki “Keban Simli Kurşun Madeni” havzasıdır. Bölgedeki bir diğer maden ise çalışma konumuzu oluşturan, Elazığ-Palu civarında yer alan kurşun madenidir.

Çalışmamızda, 18. yüzyıldan günümüze kadar simli kurşun yatakları ile bilinen ve bölge stratigrafisinin belirlenmesi amacıyla birçok yerbilimci tarafından farklı dönemlerde inceleme ve araştırmalara konu olan, Keban Bölgesine yakın mesafede bulunan Diyarbakır Vilayeti sınırları içerisindeki Mamuret-ü'l Aziz (Elazığ) Sancağı, Palu Kazası, Eğil Nahiyesine tabi Perçeman Karyesindeki teba-yı Devlet-i Aliyye'den Diyarbakırlı Papaz oğlu Agob ve Kılıcı Melkon'a ihale olunan simli kurşun madeninin imtiyaz sözleşmesi hakkında bilgi verilecektir. İlgili sözleşmede, öncelikle maden alanının sınırları belirtilerek simli kurşun madeni ihalesinin 1289 (1873) Mart başından itibaren 99 yıllık bir süre için Papaz oğlu Agob ile Kılıcı Melkon'a kaldığı ifade edilmiştir. Yine sözleşmede, simli kurşun madeni dışında, alandan çıkarılan diğer madenlerin sözleşmeye dâhil olmadığı, araziden çıkarılan madenden, ihraç olunacaklardan % 5 vergi alınacağı ve sözleşme şartlarına uyulmaması durumunda sözleşmenin 50. maddesi gereğince fesh olunacağı belirtilmiştir. Ayrıca sözleşmeye bir şartname sureti de eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Elazığ, Palu, Eğil, simli kurşun madeni

Abstract

Copper, lead, zinc, gold and silver minerals exist together in most mineral deposits. Such deposits containing polymetallic minerals are often associated with the most

*Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Gaziantep/ zeynelozlu@hotmail.com; zozlu@gantep.edu.tr.

**Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, MEB Öğretmen, Gaziantep/demirenver74@gmail.com.

dominant mineral they contain. Whereas it was impossible in antiquity, today it is possible to separate the minerals from each other. However, this does not apply to silver and lead minerals, as galena (PbS), the primary ore of lead, still contains a small amount of silver. Lead minerals with high amounts of silver content are often called “silver-lead minerals” and in such mineral deposits it is possible to obtain either the silver or the lead minerals separately. There are certain silver-lead mineral deposits in Anatolia which have been mined since ancient times. These are Kütahya Gümüşköy Silver Mine, the Balya Silver-Lead Mines, the Taurus Mountain Lead and Silver Mines, and Keban Silver-Lead Mine basin in Elazığ Province, which is the most significant and the oldest silver-lead mine in eastern Turkey. Another significant mine in the region is the Elazığ-Palu Lead Mine, which is the main subject of this study.

This study aims to provide information about the concession agreement, which is referred to by Agob the Priest's Son and Kilci Melkon, two citizens of the Ottoman Empire registered in Perçeman Village, Eğil Borough, Palu Township, Mamuret-ul-Aziz, (Elazığ) District, Diyâr-ı Bekr Vilayet, for the use of the silver-lead mine located in the region. This region had been famous for its silver-lead mines since the 18th century and has become a popular research area for a number of geologists who have been trying to identify its stratigraphic features. Under this agreement, firstly the borders of the mine were specified and it was then stated that the right of use of this mine would belong to Agob the Priest's Son and Kilci Melkon, starting from early March 1289 (1873), for a period of 99 years. Moreover, the agreement set out a condition that other minerals mined outside the designated area would be excluded and that a 5% tax would be applied to exported minerals, while it would be terminated as per Article 50 in case of violation of the contracted terms. In addition, a terms of reference document was added to the agreement.

Key Words: Diyarbakır, Elazığ, Palu, Eğil, silver-lead minerals

1873 Tarihli İmtiyaz Sözleşmesine Göre Elazığ-Palu Simli Kurşun Madeni

Osmanlı ekonomisinin önemli bir kaynağını oluşturan madenler, devletin kuruluşundan yükseliş dönemine kadar süregelen politikalarında refah kaynağı olması bakımından önemli bir noktada yer almıştır. Bol miktarda çıkarılan altın ve gümüş madenleri ekonomiye ivme kazandırırken, kalay, kurşun ve demir gibi madenler, ordunun güçlenmesi açısından faydalı olmuştur (Çiloğlu 2007; 31). Osmanlı'da en önemli gelirlerden olan mukataalar içerisinde yer alan madenler, hazinenin başlıca gelir kaynaklarını oluştururken, maden tesislerinin sağlamış olduğu istihdam gücü, ailelere gelir kapısı olmuştur (Tızlak 2013; 349).

XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı madenciliği gelişmelere ayak uyduramayıp gerileme eğiline girmiştir (Keskin 2011; 126). Bu durum XIX. Yüzyılın başlarına kadar devam etmiş, siyasi, ekonomik, idari vs. bakımdan önemli değişimlerin yaşandığı Tanzimat'la birlikte maden işletmeciliği konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir (Mutaf 2010; 293). Arazi Kanunnamesi ile başlayan süreçte Batı örnek alınarak, madenlerin, arama, çıkarma ve işletme

prosedürlerinde değişikliğe gidilmiştir. Madenlerin işletilmesi kişi ve kuruluşlarca sağlanarak bu işletmelerin sağlıklı çalışabilmeleri için bazı tedbirler alınmıştır (Mutaf 2010; 293). Yine madenleri daha işler hale getirmek amacıyla Avrupa'dan madencilik konusunda donanımlı mühendisler istihdam edilmiştir (Keskin 2011; 126).

Gerek yüzeyde gerekse yer altında bulunan altın, gümüş, kurşun, bakır, nikel ve cıva türünden olan madenler “mevadd-ı madeniye” olarak adlandırılmaktadır (Keskin 2011; 128). Bakır, kurşun, çinko, altın ve gümüş madenlerinin birlikte bulunduğu polimetallik maden¹ yataklarında ise maden, hâkim olan mineralin ismiyle anılmaktadır (İnan 1982;70). Günümüz teknolojisi sayesinde bu madenlerin birbirinden ayrılması mümkün hale gelmiştir. Ancak kurşun madeninin ana minerali olan galen (PbS)² minerali az da olsa gümüş metalini içerdiğinden, bu durum gümüş ve kurşun madenleri için farklılık göstermektedir (Turhan 2007; 104).

Madenlerin Osmanlı coğrafyasında dağılışına bakılacak olunduğunda simli kurşun madeni Osmanlı topraklarında en fazla sayıya sahip madenlerdendir (Bayartan 2008; 149). Simli kurşun madeninde, gümüş içeriği yüksek olduğu için sim ile kurşunun ayrı ayrı elde edilebilmesi mümkündür (Turhan 2007; 104).

Anadolu'da antik çağlardan beri işletilmiş olan hatta günümüzde dahi faal olan simli kurşun madenleri bulunmaktadır. Kütahya Gümüşköy gümüş madeni, Balya simli kurşun madenleri, Toroslardaki kurşun ve gümüş madeninin yanı sıra Elâzığ'ın yaklaşık 45 kilometre batısında, Fırat Nehri'nin doğu yakasında ve Keban Barajı'nın güneyinde (Kuzey Mezopotamya Bölgesi) yer alan “Keban Simli Kurşun Madeni”³ olarak adlandırılan Doğu bölgesinin en önemli ve en

¹ Birden fazla cevher minerali barındıran yataklardır. Bu bakımdan bu maden yatakları, dünya kurşun, çinko, bakır, gümüş, kadmiyum, wolfram vb. ihtiyacını büyük ölçüde karşılamaktadır (İNAN 1982;70).

² Kurşunun en çok rastlanılan cevherleri arasında en önemli olanı sülfür minerali galen (PbS) dir. http://www.anadoluisagligi.com/img/file_2099.pdf (Erişim Tarihi: 13.05.2018).

³ 1546 yılından 1779'a kadar gerek Anadolu'da ve gerek Rumeli'deki Osmanlı madenlerin işletilmesi hususunda divan-ı hümayundan maden eminlerine ve maden bulunan kazaların kadılarına yazılan hükümlerden anlaşıldığına göre Keban, en kaliteli gümüş, bakır ve demir ocaklarının yer aldığı bölgelerdendir. (Özdingiş, “Osmanlı Devrinde Madenler ve Madenlerin İşletilmesi”http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/9f268fb2ba10686_ek.pdf(ErişimTarihi:26.08.2018). Keban'ın 2 km. güneyinde 6 km 'lik bir alan içinde yer alan simli kurşun maden sahasında bulunan malzemelere dayanılarak bu madenin M.Ö. 6000'lerde işletilmiş olduğu düşünülmektedir. Arşiv belgelerinden madenin Osmanlı döneminde 18. Yüzyılın başlarında işletildiği anlaşılmaktadır. Yüzyılın sonlarında ise Keban Madeninin darphane tarafından gönderilen eminlerce yönetildiği görülür. Ocağın düzenli olarak işletilmeye başlanması ise “Maadin-i Hümayun Emâneti” tarafından yönetilmesiyle olmuştur (Yiğit 1997;416). Cumhuriyetin ilk dönemlerinde (1940) kurulan “Keban Simli Kurşun İşletmesi” Etibank tarafından işletilmiş ve 1983'e rezervlerin tükenmesine kadar, Türkiye'nin önemli bir işletmesi olmuştur (Turhan 2007;107-109).

eski simli kurşun madeni havzası ülkemizdeki önemli yataklardır (Turhan 2007;162-164).

Keban ve Ergani madenleri, XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Diyarbakır Eyaleti sınırlarında olmak üzere darphane tarafından emanet usulü ile bağımsız birer mukataa olarak yönetilirken 1775’li yıllarda ortak bir idare altına alınarak Ma’adin-i Hümayun Emâneti adındaki yeni bir mali birim kurulmuştur (Tızlak 2013; 350)⁴.

Çalışma konumuz olan Eğil⁵ nahiyesine tabi Perçeman köyü simli kurşun madeninin 1775 yılında Maadin-i Hümayun Emaneti⁶’ne bağlı olduğu görülmektedir. Ma’adin-i Hümayun Emaneti, 1836 yılında yeni oluşturulan Sivas Müşirliği’ne 1839’da da Diyarbakır Müşirliği’ne bağlanmıştır (Tızlak 2013; 354).

Ma’adin-i Hümayun Emaneti’nin asli unsurunu Keban ve Ergani madenleri oluşturmakla birlikte, yakın çevresinde bulunan bazı maden ocaklarının da zamanla bu emanete bağlanmış olduğu görülür. Perçeman madenleri, bu madenler arasında yer almaktadır. 1840’lı yıllarda maden emanetine dâhil edilmiş olan bu maden ocağında üretim yüzyılın sonlarında da devam ettirilmiştir (Tızlak 2013; 351-353)⁷.

Perçeman karyesini içine alan ve günümüzde Diyarbakır’ın bir ilçesi olan Eğil, (Gördük 2014; 89; Tuncel 1994; 472). Diyarbakır kentinin kuzey batısında, Diyarbakır’a 52 km. mesafede, Dicle nehri vadisinde yer almaktadır (Melek-Demir 2009; 27)

1522 yıllarında Diyarbakır Beylerbeyliği dâhilinde bulunan Eğil, bir sancak olarak gösterilmiş (Kitay 2002; 5) ancak yurtluk-ocaklık sistemiyle idare edilmiştir. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğinde ise Diyarbakır Beylerbeyliği’ne bağlı bir hükümet konumundadır. Nitekim 1670-1671 yıllarında Silahtar Ömer Paşa’nın Diyarbakır valiliği döneminde eyaletteki sancakların yanı sıra Palu ve

⁴ 1775 tarihinden itibaren Keban ve Ergani madenleri Maden-i Hümayun Emaneti’ni oluşturarak bu isimle idare edilmişlerdir. Eğil, Maden-i Hümayun Emaneti’ne malî açıdan bağlı olan kazalardandır. (Çelik 2014; 51).

⁵ “Eğil” isminin ortaya çıkışı konusunda farklı rivayetler olup Şeref Han’ın Şerefname adlı eserindeki bilgi şu şekildedir: “Eğil, eğik bir kemer üzerine kurulmuş sağlam bir kaledir ve o kadar yüksektir ki ona bakan herkese korku ve vehim hâkim olur. Halkın ağzında ve dilinde dolaşan söylentiye göre Allah’ın evliyelerinden biri oradan geçerken o kemere işaret edip Türkçe olarak “Eğil” demiş, bunun üzerine kemer Allah’ın izniyle eğilmiş ve eğik durumu almıştır. Bu nedenle de ilçe Eğil adını almıştır” (Karakaş 2012; 8).

⁶ Ma’adin-i Hümayun eminleri Keban’da kendilerine ayrılmış olan saraylarında oturmuşlardır. 1805 yılında eminlerin Keban’da oturmaları için ferman yayınlanmıştır. 1833 sonrasında ise aramgâh olarak Harput kullanılmıştır (Tızlak 2013; 355); Ma’adin-i Hümayun eminleri buradaki Emin Sarayı’nda oturur ve emanetin idaresini buradan yürütürlerdi. (Çelik 2014; 51).

⁷ 1849’lara gelindiğinde Ergani ve Keban kazalarının yanı sıra Eğil’in de Ma’adin-i Hümayun idaresine bağlı olduğu görülür (Tızlak 2013; 354 ; Akyel 2015; 203.)

Eğil gibi hükümet türü idareye sahip bulunan yerlerden cerime⁸, öşür ve bir kısmından da “tahvil parası” alınması, bu tür idarelerin merkezî otorite ile bağlarını ortaya koymaktadır (Göyünç 1994; 469).

Palu kazasını bünyesine almış olan Ergani sancağının sadece 1298 (1880-1881) tarihli Ma'mûretülazîz Vilayet salnamelerinde buraya bağlı bir sancak olduğu görülmektedir. 1298 (1880-1881) yılı salnamelerinde Eğil, Ergani sancağına bağlı bir nahiye konumundadır. Ergani sancağının daha sonraki salnamelerde görülmeyişinin sebebi ise Ergani'nin bu yıldan sonra Palu ve Siverek kazalarını da bünyesine alarak Diyarbakır vilayetine dâhil edilmiş olmasından kaynaklanır (Özmen 2009; 124).

Tanzimat Dönemi'nde vilayetlerin kurulması ile birlikte 1869'da yayınlanan ilk Diyarbakır Salnamesi'nde Eğil bucağı, Diyarbakır'e bağlı bir sancak olan Ergani ilçesine bağlıdır. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, 4 Ocak 1931 tarihinde Eğil bucağına ilçelik verilmiştir. 1939'da ilçelik hakkının Dicle'ye verilmesiyle Dicle'nin adı Eğil, Eğil'in adı Dicle olarak değiştirilmiş ve Eğil tekrar bucak olmuştur. 1957'de Dicle'den ayrılarak Diyarbakır il merkezine bağlanan Eğil'in ilçe teşkilatına kavuşması 1988 yılında mümkün olmuştur (Gördük 2014; 95)⁹.

Çalışmamızda, Keban Bölgesi'ne yakın mesafede bulunan Diyarbakır vilayeti sınırları içerisindeki Ma'mûretülazîz (Elazığ) sancağı, Palu kazası¹⁰, Eğil nahiyesine tabi Perçeman (Perçin) karyesindeki teba-yı Devlet-i Aliyye'den Diyarbakırlı Papaz oğlu Agob ve Kılıcı Melkon'a ihale olunan simli kurşun madeninin imtiyaz sözleşmesi hakkında bilgi verilecektir.

18 Cemaziyevvel 1290 (14 Temmuz 1873)/1 Temmuz 1289 (13 Temmuz 1873) tarihli sözleşmeyle ihale olunan maden alanının sınırları belirtilerek simli kurşun madeni ihalesinin 1289 (1873) Mart başından itibaren 99 yıllık bir süre için Papaz oğlu Agob ile Kılıcı Melkon'a kaldığı ifade edilmiştir¹¹.

9 ana madde ve 17 ek maddeden oluşan imtiyaz sözleşmesinin maddeleri şu şekildedir:

⁸ Fıkıhta, suç ve haksız fiilleri kapsar (Boynukalın 2009; 453).; Arapça 'da suç manasındadır (Uslu 2015; 1049).

⁹ 1867 Vilâyet Nizamnâmesi ile Diyarbakır vilâyetine tâbi bir sancak olan Ma'mûretülazîz (Elazığ) 1877'de Diyarbakır'den ayrılarak vilâyet olmuştur (Halaçoğlu 1994; 552).

¹⁰ Doğu Anadolu Bölgesi'nde Murat Nehri kıyısında kurulmuş eski bir yerleşim yeri olan Palu, Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Çakar 2018;23).; Palu, Akkoyunlu Devleti döneminde en önemli stratejik şehirlerden biriydi. Palu Kalesi ise bu dönemde savunma amaçlı olarak kullanılan önemli kalelerden biriydi (Karabulut 2017;146-147).

¹¹ 1861 Maden Nizamnamesi'nde “müddet-i münâsibe” ifadesiyle belirsiz olan imtiyaz süresi 1869 Maden Nizamnamesi'nde 99 yıl olarak belirlenmiştir¹¹.

Sözleşmenin Ana Maddeleri

1. Madde: Elazığ-Palu madeni 1289 Mart ayı başından itibaren 99 seneliğine, sözleşmede belirtilen şartlar çerçevesinde Papas oğlu Agob ile Kılıcı Melkon'a ihale olunmuştur.

2. Madde: Maden için ayrılmış olan arazinin gösterildiği, hazırlanmış olan özel bir haritaya göre, maden arazisinin 204 dönüm (cerib)¹² ve 99 murabba aşarı olup ihale olunan maden alanı, kuzeyden Perçeman veya Şah Mehmet Dağı ile Ziyaret Dağı'nın en yüksek tepesi, güneyden Ziyaret Dağı tepesi ile Kurşun Deresi başı, doğudan ise Kurşun Deresi başı ile Perçeman Dağı tepesi arasında kalan bölge ile sınırlandırılmıştır.

3. Madde: Yukarıda belirtilen sınırlarla çevrilmiş olan arazi içerisinde simli kurşun madeni dışında çıkarılan farklı cins madenler, bu ihaleye dâhil olmadığından onlar için gerek mültezimler gerekse başkaları tarafından bir talep olması durumunda maden nizamnamesinin¹³ 35. maddesi gereğince hareket edilecektir.

4. Madde: Maden için tahsis edilen arazinin vakıf arazisi olması durumunda, mültezimler tarafından bu arazinin her dönümü için elli beşer paradan devlete senelik 282 kuruş vergi verilmesi kararlaştırılmıştır.

5. Madde: maden nizamnamesinin 60. maddesi hükmünce mültezimler maden arazisinde sözleşmeye dâhil olmayan yerlerde mağara ve kuyu kazmaları durumunda kullandıkları yerlerin sahiplerini razı etmekle mükelleftirler. Kiralanan (hafır) ve şartlar çerçevesinde işletilen yerlerin dışında kalan yerler devlet tarafından daha önce hangi amaçla kullanılıyor ise yine o şekilde kullanılıp idare olunacaktır. Yani tarla ise ziraat için kullanılacak, mera ve yaylak ise hayvanların otlatılması için kullanılmaya devam edecektir. Bu duruma mültezimler kesinlikle müdahale edemeyeceklerdir.

6. Madde: Madenden çıkarılacak (ihraç) cevherden devlete % 5 vergi verilmesi kararlaştırılmış olup adı geçen vergi, maden idaresinin uygun görmesiyle aynen veya ilgili dönemin rayıcı tutarınca "bedelen" mültezimler tarafından ödenecektir. Vergi aynen ödenecek olduğunda İskenderun İskeleyi'nde mahalli hükümet tarafından görevlendirilecek memura teslim edilecektir.

7. Madde: Madenin vergilerinin tahsil edilmesi vilayet valisine ait olup vergiler belirlenen dönemlerde "sikke-i hâlise" olarak mültezimler tarafından vilayet valisine bedelen ödenecektir. (istifa).

¹² Eni ve boyu 60 arşın olan arazi ölçüsü. <http://www.osmanlicaturkce.com/?k=cerib&t=%40> (Erişim Tarihi: 26.08.2018).

¹³ İlk maden nizamnamesi 1861 yılında hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. 1887 yılı maden nizamnamesinin ardından Osmanlının son maden nizamnamesi 1906 yılında yürürlüğe konulmuştur (Bayartan 2008;138).

8. Madde: Maden üretime geçtiği zaman, konu ile ilgili ferman çıkarıldığında bir defaya mahsus olmak üzere “ferman harcı¹⁴” olarak mültezimler tarafından maden idaresine yüz adet Osmanlı lirası ödenecektir.

9. Madde:

Mültezimler madenin imalatıyla ilgili tüm hususlarda, maden nizamnamesi hükümlerine uygun hareket edecek ve anlaşmada belirlenmiş olan şartlara tamamıyla uyacaklardır. Verilecek ferman-ı âli tarihinden itibaren en geç bir sene içerisinde bir gün bile aksatmadan madenin işletmeye açılmaması durumunda maden nizamnamesinin 50. maddesi hükmünce anlaşma fesh edilecektir. 18 Cemaziyelevvel sene 290 (14 Temmuz 1873)¹⁵ ve 1 Temmuz sene 289 (13 Temmuz 1873)

İlgili simli kurşun madenin imtiyaz sözleşmesine ek olarak düzenlenen 17 maddelik şartnamede yer alan hususlar ise şunlardır¹⁶:

Sözleşmenin Ek Maddeleri

1. Madde: Maden idaresi tarafından onaylanmış ve mühürlenmiş (memhur) olan üç harita örneğinden biri, maden idaresine, diğeri vilayete ve bir diğeri ise mültezimlere gönderilecektir. İmtiyazın verildiğini gösteren fermanın çıkarıldığı tarihten itibaren altı ay içerisinde, masrafları mültezimlere ait olmak üzere vilayet merkezine gönderilen haritada gösterilen sınırların belirlenen yerlerine hükümet temsilcileri (hükümet-i mahalliye) ve ilgili mühendis tarafından özel bir işaret konulacak (alâmet-i mahsûsa), durum vilayetin ve madenin bulunduğu kazanın sicillerine kaydedildikten sonra sonuçla ilgili bilgilendirme yapılacaktır.

2. Madde: Mültezimler tarafından maden nizamnamesinin 55. maddesi hükmünce tanzim edilecek “resm-i musattah¹⁷ ve müsennem¹⁸”, madenden yapılacak imalatın şekli, adı geçen vergilerle ilgili hususlar, madde madde raporlanarak konu ile ilgili fermanın yayınlanması tarihinden itibaren 6 ay içinde maden mühendisine teslim edilecek. Mühendis bulunmadığı takdirde ilgili rapor doğrudan maden idaresine takdim edilecektir. Raporun idareye uygun görülmesi halinde ilgili kişilere ruhsat verilecektir. İdareye verilen raporda sakıncalı bir durum tespit edilmesi durumunda veya imalatın devamı, düzeni ve icra olunacak inşaat işlerinin aksayacağı düşünülürse rapor idare tarafından yeniden tashih edilecektir.

¹⁴ İmtiyazlar resmiyet kazandığından ilgililer tarafından bir defaya mahsus olmak üzere bir “ferman harcı” ödenirdi (Keskin 2011; 129).

¹⁵ <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

¹⁶ “Diyarbakir Vilayeti dâhilinde Mamuretulaziz sancağına bağlı Palu Kazası’nda Eğil Nahiyesine tabi Perçeman Karyesi’nde vaki olub teba-yı Devlet-i Aliyye’den Diyarbakirli Papas oğlu ve Kılıcı Melkon uhdelerine ihale olunan simli kurşun madenin imtiyaz ferman-ı alilerine zeyl olunmak üzere tanzim kılınan şartnamesi suretidir”. *İmtiyazat ve Mukavelat İstanbul, Osmanlı Matbaası*, 1302 (M. 1884-1885), s. 644.

¹⁷ Plan. (Şenyurt 2015; 63).

¹⁸ Ev çatısı şeklinde kabartma olan. (Özkarcı 1991; 307).

3. Madde: Açılmış olup da işletilmekte olan mağaralara girilmesi veya mağaraların belirlenen yolları dışında yeni yol veya kuyular açılması durumunda mültezimler maden idaresine dilekçe (istid'a layihası) verecek ve maden mühendisinin yapacağı keşif doğrultusunda ruhsat işlemleri başlatılacaktır. Ruhsat verilmediği müddetçe madende hiçbir işlem yapılmayacaktır.

4. Madde: Madenin asıl imalatından başka yeni bir şube açılmak istenmesi durumunda, mültezimler tarafından açılmak istenen bu şube için, daha önce imtiyaz için verilmiş olan harita (harita-i umumiye) ile beraber bir adet yeni bir harita, ikinci madde çerçevesinde hazırlanmış yapılacak işlemleri içeren bir rapor ve maden mühendisinin görüşlerini içeren bir adet rapor maden idaresine teslim edilecektir. Maden idaresi de bu raporlar çerçevesinde ilgili talebi kabul etme, düzeltme (tadil) veya reddedebilme hakkına sahiptir.

5. Madde: Madenin civarında bulunan yapıların (ebniye ve menâzil) altında çalışmak gerektiğinde, imtiyaz ve menzil sahiplerinin ifadeleri alındıktan sonra ortaya çıkacak zarar ve ziyanın karşılanması mültezimlerin kefaletine bağlanacaktır. Maden mühendisinin raporu, mahalle sakinlerinin görüşleri ve maden idaresinin ruhsatı alınmadıkça hiçbir işlem yapılmayacaktır. Kefalet ve tazminat hususları dava meclisi “meclis-i deâvi¹⁹” kurulları tarafından çözüme kavuşturulacaktır. Yapılacak işlemlerin mevcut binalara, imarlı arazilere ve halkın emniyetine zarar getirmesi durumunda ise işlemler iptal edilecektir.

6. Madde: Mültezimler, ortaya çıkabilecek zarar ve ziyandan mesul olup bunun için dava meclisleri tarafından belirlenen tazminatı ödemek zorundadırlar.

7. Madde: Yapılacak işlemlerin su yolları, bentler ve çeşmelerin yanı sıra yollara ve demir yollarına 75 m. mesafede olması gerekmektedir. Mesafenin belirlenen uzaklıktan az olması durumunda daha önce belirtilmiş olan hususlar (bend-i sâbık) çerçevesinde uygulama yapılacaktır. Sonuç olarak halkın güvenliği konusunda oldukça hassas ve dikkatli olunacaktır.

8. Madde: Madenin imalat ve kazı işlemlerinden dolayı imalat yöntemlerinin değiştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiğinde ikinci madde çerçevesinde hareket edilecektir. İlgili düzenlemeler, mültezimlerin dilekçesi, maden mühendisinin veya mahalle mensuplarının görüşleri çerçevesinde ilgili maddelere uygun olarak yapılacaktır.

9. Madde: Arazide olan kuyu ve mağaraların boşaltılması (terk ve tatil) gerektiğinde ilgili masraflar, idarenin görüşleri doğrultusunda, mültezimler tarafından ödenecektir.

10. Madde: Mültezimler, madenden cevherlerin çıkarılması amacıyla, mağara ve su yolu mağaralarının ağızlarına, imalata ve suların dışarı çıkarılmasına uygun surette, kuvvetli ve emniyetli makineler koymak zorundadırlar.

¹⁹ Kaza merkezlerinde kurulan sulh mahkemeleri (Çadircı 2013; 281).

11. Madde: Maden yatakları arazisi sınırları dışına çıkmak gerektiğinde, yatak civarında diğer madenlerin bulunması durumunda iki madenin karışımından (iltihak) meydana gelecek zararın (mazarrât) önlenmesi için idare tarafından, cevher yataklarından miktarı ve değeri belli bir kısmın (semen ve miktarı) sınıra yakın bir bölgede terk edilmesi istenebilecektir. Mültezimlerin dilekçesi, maden mühendisinin raporu üzerine idare tarafından ruhsat verilmedikçe ve üretim şekli (suret-i imal) belirlenmedikçe cevher yataklarından terk olunan kısmın işletilmesi uygun olmayacaktır.

12. Madde: Maden arazisi sınırları dâhilinde simli kurşun madeni dışında farklı cins maden bulunması durumunda bu maden diğer taliplilere ihale edilecektir. Bu madenin işletilmesine, ihtiyaç görülmesi durumunda, mültezimler buna engel olamayacaktır. Belirlenecek tazminatın imtiyaz sahipleri tarafından kabul edilmemesi durumunda ise ilgili tazminat bilirkişiler (ehl-i vukûf) tarafından veya idarece tayin edilecektir.

13. Madde: Maden arazisi sınırları üzerinden bir demir yolu geçirileceği veya halkın yararına bir yol inşa edileceği zaman mültezimlerin hiçbir suretle tazminat veya engel olma hakları (istihkâk ve salahiyet) bulunmamaktadır. Bu yolların madenin asıl cevher yatağı üzerinden geçmesi gerektiği durumlarda ise madene gelebilecek zarar ve ziyan, ilgili mahkemenin tahkikatı çerçevesinde belirlenecektir.

14. Madde: Madenden alınacak vergilerinin tahsili, vilayet valisine ait olduğundan mültezimler tarafından madenden çıkarılacak cevherin miktarını belirten bir icmal defteri üç ayda bir mahalli hükümet yetkililerine verilecektir. Yine mültezimler, her senenin ilk ayında geçen yılın (sene-i sabika) hasılat miktarını gösteren defteri de vilayet valisine takdim edecektir.

15. Madde: On dördüncü maddede belirtilen üç aylık defteri ve senelik muhasebeyi mültezimlerin zamanında teslim etmemesi durumunda, bir adet Osmanlı lirasından beş liraya kadar nakdi para cezası alınacaktır. Bu defterlerde gerçekleri gizleyerek ve bilerek, hasılatı asıl miktarından noksan göstermiş olduğu sabit olunur ise verginin noksanının iki katı alınacaktır. Mültezimlerin gerek vergilerin gerekse hükmolunan para cezasının ödenmesine karşı gelmeleri ve bunları ödememekte ısrar etmeleri durumunda, vilayet valisi tarafından üç ayı geçmemek üzere bir süre tanınacak, o sürede de borcun tamamen ödenmemesi durumunda durum vilayet tarafından Maliye Nezareti Celile'sine yazılacaktır. Orada dahi tekrar uygun bir zaman tayin olunacak, borcun o süre içerisinde ödenmemesi durumunda ise madenin imtiyazı fesh olunacaktır.

16. Madde: Madenden çıkarılmış olan cevher, İskenderun İskeleyi'ne nakledilecektir. Gümrük vergisinin ödenmesinin ardından geçiş izni verilerek cevherler mültezimlerin istedikleri yere nakledilecektir. Hükümetten ve gümrük idaresinden ruhsat (ruhsat ve emrariye tezkireleri) almaksızın diğer bölgelere cevher nakledildiği tespit edilirse veya mallar nakil sırasında yakalanırsa vergi kaçırılmış olacağından devlet tarafından mala el konulacaktır.

17. Madde: Maden nizamnamesi çerçevesinde imtiyaz fermanına ek olarak hazırlanan bu şartname hükümleri her iki tarafça kabul ve tasdik edilmiş olup şartlara uyulmaması durumunda ilgili nizamname çerçevesinde işlem yapılacaktır.

18 Cemaziye'l-Üla 1290 (14 Temmuz 1873) 1 Temmuz 1289 (13 Temmuz 1873).

Sonuç

Anadolu'da antik çağlardan beri işletilmiş olan simli kurşun madenleri bulunmaktadır. XIX. Yüzyılda doğu bölgesinde Elazığ-Palu civarında yer alan simli kurşun madeni bunlardandır.

Doğu bölgesinin en önemli ve en eski simli kurşun madeni havzası olan ve Keban Bölgesi'ne yakın mesafede bulunan Diyarbakır vilayeti sınırları içerisindeki Elazığ sancağı, Palu kazası, Eğil nahiyesine tabi Perçeman köyündeki bu simli kurşun madenin imtiyaz mukavelenamesi 9 ana madde ve 17 ek maddeden oluşmaktadır.

Mukavelename, maden nizamnamesi esaslarına uygun olarak hazırlanmıştır. Maden arazisinin vilayet, sancak, kaza itibarıyla belirtilmesinin ardından madeni işletme imtiyazı verilen kişilerin isimleri tabiiyetleri, unvanları, madenin cinsi ve imtiyaz süresi verilmiştir. Yine sonradan yaşanabilecek bir ihtilafa meydan vermemek için maden arazisi, dört ana yön üzerinden bazı coğrafi noktaların zikredilmesiyle netleştirilmiştir.

Mukavelenâmede, madenin cinsine ve verimine göre belirlenen vergilerin yanı sıra maden arazisinde belirtilen işlemlerin dışındaki işlemler için arazi sahibinin rızasının alınması gerektiği belirtilmiştir.

9 maddelik ana mukaveleye ek olarak düzenlenen ve teknik bir belge olan 17 maddelik maden şartnamesinde ise mültezimlerin maden bölgesini ayrıntılarıyla gösteren üç nüsha harita yaptırmaları istenmiştir. Bu haritaların bir nüshası maden idaresine, ikinci nüshası vilayete, üçüncüsü ise mültezime verilecektir. Vilayete gönderilen haritada belirtilen sınırların arazide tespiti yapılarak sınır noktalarına maden mühendisi ve mülki idarecilerin gözetiminde özel işaretler konulacağından bahsedilmiştir.

İlgili şartnamede, belirtilen arazide simli kurşun madeni dışında çıkarılan farklı cins madenlerin ihaleye dâhil olmadığı, arazinin vakıf arazisi olması durumunda devlete senelik 282 kuruş vergi verileceği, madenden çıkarılacak cevherden dolayı mültezimlerin devlete % 5 vergi vereceği, yine mültezimlerden bir defaya mahsus olmak üzere “ferman harcı” alınacağı ve mültezimlerin anlaşmada belirlenmiş olan şartlara tamamıyla uymamaları durumunda maden nizamnamesinin 50. maddesi hükmünce anlaşmanın feshedileceği belirtilmiştir.

Madenin etrafında bulunan binaların altında kazı yapılması durumunda ortaya çıkacak zarardan mültezimlerin sorumlu olduğu ve maden hafriyatının su yollarına, bentlere, kara ve demir yollarına 75 metre uzaklıkta olması gerektiği hususları üzerinde durulmuştur.

Mültezimlerin maden üretimini gösteren iki ayrı defter tutmakla mükellef oldukları, bu defterlerden birincisinin her üç ayda bir, diğerinin ise her yılın ilk ayında vilayetler aracılığıyla idareye gönderilmesi gerektiği, bu defterlerin gönderilmemesi durumunda 1-5 Osmanlı lirası nakit para cezası kesileceği ve üretim miktarını eksik göstererek devleti gelir kaybına uğratanlardan, ödemeleri gereken verginin iki katının tahsil edileceği bildirilmiştir. Vergi ve cezalar için verilen üç aylık ek sürede ödemenin gerçekleşmemesi durumunda ikinci ek süre verileceği, ödemenin bu sürede de gerçekleşmemesi durumunda imtiyazın feshedileceği belirtilmiştir.

Şartnamenin son kısmında, şartname hükümlerinin her iki tarafça kabul edildiği ve şartlara uyulmaması durumunda ilgili nizamname çerçevesinde işlem yapılacağı belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

Ana Kaynaklar

İmtiyâzât ve Mukâvelât İstanbul, Osmanlı Matbaası, 1302 (M. 1884-1885).

Araştırma Eserler

AKYEL, Salih (2015), “XIX. Yüzyılda Harput Sancağının Demografik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme”, *TAD*, C. 34/ S. 57, s. 199-220.

BAYARTAN, Mehmet (2008), “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları X-1*, ss. 137-155.

ÇADIRCI, Musa (2013), *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK, Ankara.

ÇAKAR, Enver (2018), “Hurufat Defterine Göre 18. Yüzyılda Palu”, *Vakıflar Dergisi*, S. 49, ss. 145-168.

ÇELİK, Kürşat (2014), “Keban’da Yusuf Ziya Paşa Külliyesi Vakfı”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Elazığ, ss. 49-64.

ÇİLOĞLU, Mehmet (2007), “Osmanlı Devleti’nde Madencilik Ve Balya Madenleri”, *Balıkesir Üniversitesi F.E.F. Karesi Tarih Kulübü Bülteni*, S. 131.

GÖRDÜK, Yunus Emre (2014), “Eğil Emirliği’nin Kısa Tarihçesi Ve Eğil Emirlerine Ait Şecere Metninin Tercümesi”, *OTAM*, 35, ss. 89-120.

GÖYÜNÇ, Nejat (1994), “Diyarbakır”, *DİA*, C. 9, İstanbul, ss. 464-469.

HALAÇOĞLU, Ahmet (1994), “Elazığ”, *DİA*, C. 10, İstanbul, ss. 551-552.

İNAN, Adnan (1982), “Sovyetler Birliğinin Polimetallik Maden Yatakları ve Bu Yatakların Bazı Özellikleri”, *Jeoloji Mühendisliği Dergisi*, S.6, Ankara, ss. 69-76.

KARABULUT, Serdar (2017), “Palu’nun Siyasi/Ekonomik Tarihi (XIV-XVIII. Yüzyıllar Arası) Ve Palu Çarşısı’na Dâir Vakıfname Belgesi’nin Tercümesi”, *OTAM*, 41, ss. 145-168.

KARAKAŞ, Ayhan (2012), “Eğil İlçesi Kırsal Turizm Potansiyeli’nin Değerlendirilmesi”, *KMÜ Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, S. 14 (23), ss. 5-18.

KESKİN, Özkan (2011), “Osmanlı Devleti’nde Maden Hukukunun Tekâmülü (1861-1906)”, *OTAM*, 29, ss. 125-148.

KİTAY, Selvi (2002), Diyarbakır’da Nüfus Hareketlikleri ve Konut İhtiyacının Karşılınması İçin Çözüm Yöntemleri Tartışması, *İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.

BOYNUKALIN, Mehmet (2009), “Suç”, *DİA*, C. 37, İstanbul, ss. 453-457.

MELEK, Ali-DEMİR Abdullah (2009), *Dini Değerleri ile Diyarbakır*, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara.

MUTAF, Abdülmecit (2010), “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maden İşletmeciliği Prosedürü”, *History Studies*, S. 2/2, ss. 293-303.

ÖZKARCI, Mehmet (1991), “Eski Türkçe’de Kullanılan Mimârî Terimler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10, Erzurum, ss. 298-323.

ÖZMEN, Serdar (2009), Sâlnamelere Göre Ma’mûratü’l-Aziz Vilayetinin İdari Yapısı (1881-1908), *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.

ŞENYURT, Oya (2015), “19. Yüzyılda Tasarlanan İzmir Rüştîye Mektebi’nin Çizim ve Mimarlık Terminolojisi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Ege Mimarlık*, ss. 60-63.

TIZLAK, Fahrettin (2013), “XVII. Yüzyıl Sonu İle XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Harput Çevresinde Madencilik Faaliyetleri”, *Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi, Elazığ, ss. 349-365.

TUNCEL, Metin (1994), “Diyarbakır”, *DİA*, C. 9, İstanbul, ss. 469-472, s. 472.

TURHAN, Melih (2007), *Anılarla Madencilik-2*, Türkiye Madenciler Derneği Yayınları, İstanbul.

USLU, Rifat, (2015), “İslam Hukukunda Suç Ve Ceza Kavramı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 37, ss. 1049-1063.

YİĞİT, Ali (1997), “Keban Kasabası’nın Kuruluş Ve Gelişmesine Etki Eden Coğrafi Faktörler”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 6, ss. 411-423.

Elektronik Kaynaklar

<http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/> (Erişim Tarihi: 13.09.2018).

http://www.anadoluissagligi.com/img/file_2099.pdf (Erişim Tarihi: 13.05.2018).

<http://www.osmanlicaturkce.com/?k=cerib&t=%40> (Erişim Tarihi: 26.08.2018).

<http://www.zazaki.net/haber/egil-gl-egl-antik-bir-kent-acik-hava-muzesi-686.htm> (Erişim Tarihi: 26.08.2018).

http://www.maden.org.tr/resimler/ekler/9f268fb2ba10686_ek.pdf (Erişim Tarihi: 26.08.2018).

Resim 1: Eğil'den Bir Görüntü²⁰

Resim 2: Eğil Kalesi²¹

²⁰<http://www.zazaki.net/haber/egil-gl-egl-antik-bir-kent-acik-hava-muzesi-686.htm>(Erişim Tarihi: 26.08.2018).

²¹<http://www.zazaki.net/haber/egil-gl-egl-antik-bir-kent-acik-hava-muzesi-686.htm> (Erişim Tarihi: 26.08.2018).